

Mantık Araştırmaları Dergisi

Journal of Logical Studies

İslam Mantık Tarihi Araştırmaları I: Ebû Nasr Fârâbî

Yazar(lar) | Author(s): Mustafa ÖZBAKIR

Bu makaleyi kaynak gösterin | Cite this article:

Özbakır, Mustafa. "İslam Mantık Tarihi Araştırmaları I: Ebû Nasr Fârâbî". Mantık Araştırmaları Dergisi 6/1 (2024), 80-84.

Bu makaleye çevrimiçi ulaşın | See this article online:

<https://dergipark.org.tr/tr/journal/2978/article/1544584/file/4195102/download>

ISSN 2687-3125 | e-ISSN 2687-3125

İslam Mantık Tarihi Araştırmaları I: Ebû Nasr Fârâbî

Mustafa ÖZBAKIR*

ORCID: 0000-0002-2005-9507

Prof. Dr. Ali Durusoy

İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Yayınları, 2. Baskı, 2024, 252 sayfa

ISBN: 978-975-548-704-5

2023 yılında Prof. Dr. Ali Durusoy tarafından yayınlanan ve 2024 yılında ikinci baskısını yapan *İslam Mantık Tarihi Araştırmaları I: Ebû Nasr Fârâbî*, isminden de anlaşılacağı üzere İslam Mantık Tarihi Araştırmaları serisinin ilk kitabıdır. Bu kitapta, muallim-i evvel Aristoteles'in (m.ö. 384-322) vaz ettiği mantık ilmini ihya eden ve Arap dilinde yeniden inşa eden Ebû Nasr Fârâbî'nin (ö. 339/950) mantık anlayışı ele alınmaktadır. İslam Mantık Tarihi Araştırmaları serisinin; bir bütün olarak felsefeyi, hususi olarak ise mantık ilmini yeniden inşa etmesi sebebiyle Aritoteles'ten sonra mantığın kurucusu anlamında muallim-i sâni olarak anılan Farabi ile başlaması gayet tabiidir. Zira Fârâbî, mantık ilminde üstlendiği bu kurucu rol nedeniyle mantık tarihinde özelde de İslam mantık tarihinde önemli bir konuma sahiptir.

Kitabın genel sistematığına bakıldığında karşımıza beş ana bölüm çıkmaktadır. Bu bölümlerden "Fârâbî Düşüncesine Genel Bir Bakış", "Mantık Tarihinde Bir Dönüm Noktası: Bağdat", "Fârâbî'de Toplum Ve Bilim", "Fârâbî'de Bilim, Felsefe Ve Mille Bağlamında Mantık" olmak üzere ilk dört bölüm, Durusoy tarafından daha önce yayınlanmış olan makale, kitap bölümü ve sempozyum bildirilerinden oluşurken "Fârâbî'de Bilgi Nazariyesi Ve Mantık" isimli son bölüm ilk defa bu kitapla birlikte yayınlanmıştır.

İlk olarak Fârâbî'nin genel düşünce yapısını gayet muhtasar bir şekilde ele alan bir yazıyla başlayan eser daha sonra Fârâbî'nin ortaya çıktığı sosyal çevre olan Bağdat'ın mantık tarihindeki yerini ve önemini

* Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Mantık Ana Bilim Dalı, mustafa.ozbakir@marmara.edu.tr

göstermeyi amaçlayan ikinci yazıyla devam etmektedir. Bu iki yazı, okur için Fârâbî hakkında genel bir çerçeve çizmekte ve bu yönüyle kitabın tümü için genel bir giriş niteliği taşımaktadır. Zira yazar, bu yazıların ilkinde felsefe ve mille kavramları bağlamında Fârâbî'nin felsefî düşüncesini; ikinci yazıda ise, Aristoteles'ten itibaren mantığın tarihsel seyrini Fârâbî'nin de bir ferdi olduğu Bağdat mantık okuluna kadar özet bir şekilde aktarmakta ve en nihayetinde bu okulun mantık tarihi açısından bir dönüm noktası olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca bu kısmın sonunda Fârâbî'nin *Sebebu zuhûri'l-felsefe* isimli eserinden, mantık tarihine dair oldukça kıymetli bilgiler içeren bir pasajın Türkçe tercümesi yer almaktadır.

Durusoy'un Fârâbî ile ilgili çalışmalarında öne çıkan iki anahtar kavram bulunmaktadır. Bunlardan ilki hiç şüphesiz toplum, ikincisi ise bilimdir. Durusoy, kitabın başından sonuna kadar ele aldığı tüm meseleleri bu iki kavramı merkeze alarak incelemeye çalışmakta ve Fârâbî felsefesinin esas dönüştürücü ruhunu söz konusu kavramların tezahüründe aramak gerektiğini hissetmektedir. Nitekim kitabın en can alıcı bölümlerinden biri olan üçüncü bölümün başlığı tam da bu iki kavramı kuşatacak şekilde "Fârâbî'de Toplum ve Bilim"dir. Durusoy, bu yazıda Fârâbî'nin tabir yerindeyse erdemli toplum için bir anayasa tasarladığına ve bu anayasanın sadece yatay bir şekilde toplumsal ilişkileri düzenleyen bir anayasa olmadığına, aksine hem dikey olarak Tanrı-evren-doğa-insan hem de yatay olarak insan-insan ve insan-toplum ilişkilerini makul bir zemine oturtmaya çalışan bir anayasa olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu yüzden ona göre Fârâbî'nin *Kitâbu Mebâdi-i ârâi ehli'l-medietî'l-fâdila* isimli meşhur kitabı Türkçeye "Erdemli Ülke Vatandaşlarının Anayasasının [Temel] İlkeleri" olarak çevrilmelidir. Bu çeviride ilke ve ülke Durusoy'a göre önemli iki tercihtir. Çünkü ilke, ülke vatandaşları için bir çeşit ölçü görevi görmekte ve onların fiillerini belirli kurallar içerisinde sınırlandırmaktadır. Medine ise bugün tam olarak ülke anlamını ifade etmekte, ehl-i medine de bu ülkenin vatandaşlarını oluşturmaktadır. Durusoy, Fârâbî'nin idealinde bulunan bir "Erdemli Toplum/Ülke" inşa edebilmek için bu ülkenin vatandaşlarının ya da bu toplumun bireylerinin eğitimden geçirilmesi gerektiğini düşünmektedir. İşte bu nedenle Fârâbî, *Risâletü't-tenbîh alâ sebîli's-saâde* ve *Tahsîlü's-saâde* isimli eserleri tam da bu gayeyle yani ülke ahalisini eğitmek ve nazârî ve

Mustafa ÖZBAKIR

amelî erdemlerle donatıp onlara dünyevî ve uhrevî mutlulukları kazandırmak gayesiyle telif etmiştir.

Kitabın dördüncü ana bölümü olan “Fârâbî’de Bilim, Felsefe ve Mille Bağlamında Mantık” isimli yazıda Durusoy, bir önceki başlıkta ele aldığı bilim ile felsefe, felsefe ile mille kavramlarını mukayese etmekte ve bu kavramlarla bağlantılı olarak kitabın en hacimli bölümü beşinci bölümün ana konusu olan mantık ilmine geçiş yapmaktadır. Durusoy, insanın bir tekâmül sürecinde olduğunu, noksanlıktan kemâle doğru yol aldığını ve bu yolculuk esnasında birçok bilimsel bilgi ve felsefî bilgi kazandığını dile getirmektedir. Durusoy’un felsefî bilgi ve bilimsel bilgi ifadeleri onun felsefe ve bilim arasında bir ayrıma gittiğini göstermektedir. Ona göre bilim, daha ziyade tikellerin bilgisiyle ilgilenip belirli ve sınırlı konulardaki problemleri çözerken felsefe daha tümel bir disiplin olarak gerçek ve iyiyle ilgilenmektedir. Bu yönüyle felsefe bilime de ilkelerini vermektedir. Dolayısıyla ona göre bilimin konusu cüzî iken felsefenin konusu küllîdir. Ancak sonraki yazılarına bakıldığında Durusoy’un bu görüşünü değiştirdiği görülmektedir. Zira o, 2004 yılında yazmış olduğu bu yazıda felsefeyi bilimden net bir şekilde ayırmasına karşın kitabın üçüncü yazısı olan 2020 yılında yayınladığı “Fârâbî’de Toplum Ve Bilim”de bilimi felsefeyle özdeş görmektedir.

Durusoy’un “Fârâbî’de Bilim, Felsefe ve Mille Bağlamında Mantık” isimli yazısında öne çıkan en ilgi çekici husus, felsefe ve mille arasında kurulan bağlantıdır. Felsefenin nazarî felsefe ve amelî felsefe olarak ikiye ayrılması gibi millenin de *ârâ* ve *ef’âl* olmak üzere iki kısmı bulunduğunu söyleyen Durusoy’a göre mille, felsefe gibi evrensel ve tümel olanla ilgilenmeyip, felsefeden aldığı evrensel olanı bölgesel ve yerel olarak ifade etmektedir. Bu nedenle mille kavramının siyasal düzen veya rejim olarak çevrilmesinin daha uygun olacağını söyleyen yazar, millenin din olduğu görüşünü de kabul etmez. Felsefede ortaya konan evrensel ve tümel olanı millenin yerel ve bölgesel olarak dile getirmesi bağlamda mantığın önemine dikkat çeken yazara göre mantığın burhan sanatıyla “faal akıldan gelen ilkeler üzerinden gerçekle örtüşen bir varlık ve değerler öğretisi kurmak”; hatabe ve şiirin eşlik ettiği mille ile “bu öğretinin yaşama biçimine dönüştürülmesi”; cedel, kıyas ve hatabe ile “bu yaşama biçiminin korunması ve sürdürülmesi” gerçekleştirilir.

Kitabın “Fârâbî’de Bilgi Nazariyesi ve Mantık” isimli son bölümü iki farklı cihetten değerlendirilmelidir. Birincisi, bir bütün olarak *Ebû Nasr Fârâbî* kitabı içerisinde bu bölüm ne anlam ifade etmektedir? İkincisi, müstakil olarak bu bölüm içerisinde yer alan üç bölüm nasıl değerlendirilmelidir?

Kitabın bütününe bakıldığında bu bölüm, şimdiye kadar ele alınan konuların ulaştığı nihai gaye gibi görünmektedir. Zira ilk bölümden itibaren sırasıyla Fârâbî düşüncesinin genel yapısı, onun yaşadığı çevre ve mantık tarihindeki konumu, Fârâbî felsefesinin başat kavramları bilim ve toplum, bilimin ve felsefenin yöntemi olarak mantığa dikkat çekilmiştir. Bu bölümde artık hem bilim ve felsefenin ilkelerini toplumun yaşam biçimine dönüştüren hem de bilgi üretme ve bilim yapmanın temelini teşkil eden mantık bilimi içerik olarak incelenmektedir. Dolayısıyla ilk dört başlık, bu bölüm için eskilerin deyimiyle *müsadere* kabilinden değerlendirilebilir. Diğer taraftan “Fârâbî’de Bilgi Nazariyesi ve Mantık” bir giriş ve üç ana bölümüyle birlikte müstakil bir kitap olma potansiyeline de sahip olmasına rağmen kitabın cihet-i vahdesi Ebû Nasr Fârâbî olarak belirlendiği için dört yazıyla birlikte bu bölüm bir bütünlük arz etmektedir.

“Fârâbî’de Bilgi Nazariyesi ve Mantık” bölümünün girişinde yazar, mantığın doğuşunu gerektiren nedenlerden başlayarak, Arapça mantık çevirileri ve Batı’da riyazî mantığın çıkışına kadar mantık tarihinin genel bir özetini sunmaktadır. Bu özet, mantık tarihi bakımından oldukça kıymetli olup, nispeten hacimli ve teferruatlı bilgiler içeren geniş mantık tarihi ve felsefe tarihi kitaplarına nazaran özellikle mantık tarihi dersleri için kaynak olarak kullanılabilir. Dahası bu kısımda mantık ve İslami ilimler ilişkisine dair de genel bir perspektif sunulması, İslami ilimler talebelerine de fayda sağlar niteliktedir.

Son kısmın “Fârâbî’nin Çalışmalarına Göre Genel Olarak Bilgi Ve Mantık Sorununun Belirlenmesi” isimli birinci bölümünde, aslında ilk dört yazıda anlatılmaya çalışılan ve özellikle üçüncü yazıda oldukça belirgin bir şekilde ele alınan bilim-felsefe-mille bağlamında mantığın konumlanışı üzerinde durulmaktadır. Yanı sıra bu bölümde bazı kısa bilgilerle birlikte Fârâbî’nin eserlerinin bir listesi de sunulmaktadır.

Mustafa ÖZBAKIR

“Bilginin bilimi” olarak değerlendirilen mantığın biri kavramsal diğeri yargısal olmak üzere iki tür bilginin bilimi olduğu kabul edildiğinde; mantığın biri tasavvurlar diğeri tasdikler olmak üzere iki ana bölümden teşekkül ettiği söylenebilir. Bunların her biri de ilkeler ve gayeler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Tasavvurun gayesini tarif, ilkesini beş tümel oluştururken tasdikin gayesini kanıt, ilkelerini hem önermeler ve hükümleri hem de bir bütün olarak tasavvur bölümü oluşturmaktadır. Bu sisteme uygun olarak “Fârâbî’de Bilgi Nazariyesi ve Mantık” isimli kısmın ikinci bölümünde “Dil, Düşünce Ve Varlık” başlığı altında tümellere ulaşınca kadar lafız taksimi ve beş tümel ile birlikte bunların birleşerek meydana getirdiği bileşik sözler yani tarifler incelenmektedir. Bu bölüm, mantığın tasavvurlarla ilgili konularını bir bütün olarak inceleyen kuşatıcı bir bölümdür. Üçüncü bölümde ise yazar, paragrafın başında tasdikin ilkeleri olarak anılan önermeler konusunu kiplere kadar incelemekte ve kitap önermelerin kipleri ile sona ermektedir.

Akıcı bir dile sahip olan eserin, Fârâbî düşüncesini bütüncül bir şekilde okuması ve okura aktarması bakımından çağdaş mantık çalışmaları içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bununla birlikte kitabın, özellikle mantıkla ilgili bazı konuları ihtiva etmemesi nedeniyle bu bütüncül bakış açısını tamamlayacak, Fârâbî merkeze alınarak önermelerin hükümleri ile başlayıp tasdikin gayesi olan kanıt ve en nihayetinde beş sanatın araştırma konusu yapıldığı yeni bir ikmal çalışmasına ihtiyaç duyduğu söylenebilir.